

УДК 327 (73+410+430)«198/199»

Л. В. КОВАЛЕНКО

м. Запоріжжя

kovalenkoznu@gmail.com

УЧАСТЬ США ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ДИПЛОМАТИЧНОМУ ВРЕГУЛЮВАННІ ОБ'ЄДНАННЯ НІМЕЧЧИНИ У ФОРМАТІ ПЕРЕГОВОРІВ «2+4»

Автор на основі розсекречених архівних джерел розглядає врегулювання зовнішніх аспектів об'єднання Німеччини дипломатами США та Великої Британії під час переговорів «2+4»: проблеми «мирного врегулювання», потреби підписання мирного договору з Німеччиною, членства об'єднаної Німеччини в НАТО, можливості поширення на території Східної Німеччини військ НАТО. Автор акцентує, що внеском американської сторони була розробка проекту порядку денного зустрічей «2+4» (кордони, військово-політичні питання, Берлін, права та зобов'язання 4 держав), «особиста дипломатія». Ключовим внеском британської делегації на переговорах «2+4» було правове забезпечення врегулювання і розробка проектів договорів.

Ключові слова: об'єднання, переговори «2+4», мирний договір, НАТО, кордони, Державний департамент, Форін офіс.

Геополітичні трансформації в світі наприкінці 1980 – на початку 1990-х років, перехід від біполярної до багатополлярної структури заклали підвалини розвитку міжнародних відносин в сучасному світі та Європі зокрема. Перспектива появи об'єднаної Німеччини за цих умов у 1990 р. викликала необхідність у колишніх країн-переможниць у Другій світовій війні сформулювати курс щодо врегулювання проблемних питань, який би гарантував безпеку і мир в Європі. Аналіз процесу формування та реалізації курсу щодо німецького об'єднання США та Великої Британії є важливим для визначення особливостей прийняття рішень в країнах у кризовій ситуації та прогнозування можливих дій в рамках нових міжнародних проблем. Дослідження участі американської та британської делегації в дипломатичному врегулюванні об'єднання Німеччини у форматі «2+4» надає можливість обґрунтувати значимість фактору швидкої адаптації до змін на міжнародному порядку денному, ефективної злагодженої роботи дипломатів. Розгляд шляхів розв'язання питань німецького об'єднання може поглибити бачення одного з переломних моментів міжнародних відносин ХХ ст. і стати підтвердженням, що лише дипломатичні, виважені кроки та намагання досягти консенсусу зацікавленими сторонами спроможні розв'язати проблемні ситуації на міжнародній арені.

При загальному зверненні до проблем об'єднання Німеччини в українській історіографії (дослідження А. І. Кудряченка [6], Г. О. Грабарчука [4], І. І. Харченка [11]) питання міжнародного врегулювання німецького об'єднання залишається поза увагою істориків на теренах України. Більшість українських та російських істориків, що займаються вивченням різних аспектів об'єднання ФРН та НДР – Є. В. Андреев [1], А. Г. Анісімов [2], О. О. Гвоздкова [3], А. М. Карауц [5], І. Н. Кузьмін [7], Д. М. Лакішик [8], Н. В. Павлов [9], Г. Н. Рикун [10] та інші, оминули детальний розгляд питання участі американської та британської делегацій у форматі переговорів «2+4».

Виходячи з недостатнього висвітлення даної проблеми в дослідженнях пострадянських германознавців, автор даної статті ставить за мету визначити особливості участі американської та британської делегацій в дипломатичному врегулюванні зовнішніх аспектів об'єднання Німеччини у форматі переговорів «2+4».

Необхідність вчасного реагування на хід подій у ФРН та НДР на початку 1990 р., потреба врегулювання зовнішніх аспектів німецького об'єднання вимагала розробки США, Великою Британією, Францією та СРСР певного дипломатичного формату зустрічей. Активна дипломатія держсекретаря США сформувала

підґрунтя для прийняття ідеї проведення форуму «2+4» під час зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів НАТО і ОВД в Оттаві 12-14 лютого 1990 р. В той час як внутрішні аспекти об'єднання мали стати об'єктом вирішення двох німецьких держав, на зустрічах за схемою «2+4» за участю двох німецьких держав і чотирьох країн-переможниць в Другій світовій війні мали розв'язатися зовнішні аспекти німецького об'єднання.

Досягнення згоди в Оттаві щодо проведення серії переговорів у форматі «2+4» знайшло реалізацію в чотирьох міністерських зустрічах, проведених у Бонні (5 травня 1990 р.), Східному Берліні (22 червня 1990 р.), Парижі (17 липня 1990 р.) та Москві (12 вересня 1990 р.).

Переговорам міністрів закордонних справ передували підготовчі зустрічі політичних директорів країн учасниць, перша з яких відбулася 14 березня 1990 р. в Бонні. Необхідність вироблення спільної західної позиції перед безпосередніми засіданнями в рамках «2+4» зумовили появу так званих зустрічей «3+1», які, за оцінками багатьох дослідників, мали ключове значення в процесі переговорів «2+4» [15, 159].

28 лютого 1990 р. в Лондоні відбулася перша зустріч представників США (Р. Сайц), Великої Британії (Дж. Вестон), Франції (Б. Дурфорк) та ФРН (Д. Каструп). Основні спірні питання, що постали перед «четвіркою», торкалися початку переговорів, членства об'єднаної Німеччини в НАТО, проблеми «мирного врегулювання» і потреби підписання мирного договору з Німеччиною [13, 324–325].

Однак саме при розгляді можливості «мирного врегулювання» проявилися «знаки послаблення західної солідарності». У своїх спогадах К. Райс зазначає, що британська делегація послідовно підтримувала, на противагу американців і німців, ідею мирного договору, і це було співзвучно радянській позиції [16, 224–228]. Звернімося до розсекречених документів Форін офісу, щоб зрозуміти особливість британського та американського підходів з цього питання.

Британська позиція щодо потреби мирного врегулювання базувалася на рішеннях, прийнятих в Потсдамі в 1945 р. та статті 7

конвенції 1954 р. між трьома західними союзниками і ФРН, в якій закріплювалося, що «метою їх спільної політики є мирне врегулювання щодо цілої Німеччини, вільно встановлене між Німеччиною і її колишніми ворогами, яке має закласти основу для тривалого миру... Завершальне визнання кордонів Німеччини має чекати такого врегулювання» [14, 10–11].

У зв'язку з цим Д. Х'орд звертався до британського посла в США Е. Екланда з проханням пояснити Р. Золліку та Р. Сайцу необхідність розгляду питання про мирне врегулювання. Британський міністр підкреслював, що британці не мають принципової позиції щодо формату такого врегулювання, однак це не повинен бути мирний договір у традиційному значенні [13, 345]. На думку британського уряду, врегулювання могло відбутися у вигляді низки угод, які б вирішували широке коло проблем між тими учасниками переговорного процесу, які мали відношення до проблеми, що розглядалася [13, 356].

5 квітня 1990 р. на зустрічі правових радників США з британськими колегами стало зрозумілим, що ідеї з врегулювання спірних питань схожі, хоча не настільки розроблені як у британців. Американці погодилися, що «кращою формою врегулювання буде серія угод, декларацій, обмін листами» [13, 369].

Слід зазначити, що саме британський юридичний радник М. Вуд відігравав провідну роль серед юридичних радників союзників. Німецька сторона критично ставилася до юридичного аспекту, оскільки не бажала заплутатися в складних питаннях, які могли взагалі поставити процес об'єднання під загрозу. Подібною була і позиція американських представників. Радянська делегація не мала юридичних радників взагалі, французька позиція була також досить невизначеною [15, 161]. Виходячи з цього, дискусії щодо юридичних питань починалися саме з британської ініціативи, і ключовим внеском британської делегації на переговорах «2+4» було правове забезпечення врегулювання і розробка проектів договорів. [13, xxvii]. Не останнє значення під час переговорів мав і той факт, що лише британська делегація була більш технічно оснащеною – мала комп'ютер, за

допомогою якого британці могли швидко вносити правки до документів, що обговорювалися та роздруковувати їх, прискорюючи, таким чином, свою роботу.

У той же час американською стороною було розроблено проект порядку денного зустрічей «2+4», у відповідності до якого Р. Золлік надалі представляв американську позицію щодо проведення зустрічей у форматі «2+4» на консультаціях союзників «3+1» та отримав 14 березня 1990 р. згоду з боку всіх учасників переговорів, включаючи Радянський Союз, щодо вузького порядку денного (кордони, військово-політичні питання, Берлін, права та зобов'язання 4 держав) [16, 227].

Проект порядку денного зустрічей «2+4» передбачав, що: права чотирьох держав, включаючи долю Берліна, будуть вирішуватися на зустрічах «2+4»; кордони розглядатимуться на переговорах «2+4»; обов'язки НАТО по відношенню до колишньої НДР: рішення незалежної Німеччини, жодних рішень на «2+4»; німецькі війська в НДР: рішення незалежної Німеччини, питання може бути обговорено на «2+4»; радянські війська в НДР: рішення незалежної Німеччини і предмет двосторонньої німецько-радянської угоди, питання може бути обговорено на «2+4»; ядерна зброя в ФРН: має вирішуватися Німеччиною чи на переговорах з контролю озброєння, жодних обговорень на «2+4»; членство Німеччини в НАТО: рішення незалежної Німеччини, жодних обговорень в «2+4»; заборона німецької ядерної, біологічної і хімічної зброї: рішення незалежної Німеччини, може бути обговорено на «2+4»; розмір бундесверу: має бути вирішено Німеччиною чи на переговорах з контролю озброєння, жодних обговорень на «2+4».

На переговорах «2+4» на офіційному рівні британська делегація складалася з ключових фахівців з «німецького питання» Форін офісу: Д. Хьорда, його приватного секретаря С. Волла, голови західно-європейського відділу Форін Офісу Х. Сіннотт, заступника голови відділу політичного планування Форін Офісу Дж. Пауелла, заступника помічника міністра закордонних справ Дж. Вестона і британського посла в ФРН Кр. Меллебі. Тобто представники виключно Форін офісу визначали британську позицію на цьому важливому форумі.

Жодних фахівців з Даунінг стріт не було представлено.

Американська делегація складалася з представників як Державного департаменту (Дж. Бейкер, Р. Золлік, Р. Сайц), так і Ради національної безпеки США (головний директор з європейських і радянських справ Р. Блеквілл), що надавало можливість представляти позицію як зовнішньополітичного відомства, так і консультативного органу при президенті.

5 травня 1990 р. відбувся перший раунд переговорів міністрів закордонних справ шістьох держав в форматі «2+4» для обговорення врегулювання зовнішніх аспектів німецького об'єднання.

Відповідно до узгоджених пунктів порядку денного держсекретарем Дж. Бейкером була представлена американська позиція: щодо питання кордонів – єдина Німеччина мала включати виключно територію ФРН, НДР і Берлін, – не більше і не менше; з приводу військово-політичних аспектів об'єднання було запропоновано учасникам переговорів діяти в якості «керівної групи». Вирішення проблем пропонувалося шукати в рамках «більш представницьких форумів»; у питанні щодо Берліну припинити всі владні функції чотирьох держав; наголошувалася потреба підготовки остаточного врегулювання згідно з міжнародним правом і припинення прав і обов'язків чотирьох держав [12, 349–351].

Звернувши увагу на британську позицію, представлену Д. Хьордом, слід відзначити, що: питання з приводу східного кордону Німеччини мали бути вирішені за участю делегації Польщі, інші кордони Німеччини були беззаперечними; об'єднана Німеччина залишатиметься членом НАТО; права і відповідальність чотирьох держав у Берліні припинятимуться; остаточне врегулювання мало представляти собою серію правових норм, що торкалися конкретних питань. Деякі правові інструменти могли бути двосторонніми за участю двох Німеччин, деякі – трьохсторонніми між двома Німеччинами і СРСР, а деякі чотирьохсторонніми між чотирма державами, інші ж будуть торкатися західних союзників і Федеративної республіки [9, 145].

Як бачимо, обидві позиції характеризувалися єдиним баченням з ключових проблемних питань вирішення «німецького питання».

Велике занепокоєння серед західних союзників під час першого раунду переговорів викликала заява радянського міністра закордонних справ Е. А. Шеварднадзе, в якій категорично висловлювалося неприйняття можливості членства об'єднаної Німеччини в НАТО, потреба розробки єдиного цілісного документа, який би охопив всі аспекти врегулювання. Однак найбільше хвилювання спричинила заява радянського представника, в якій зазначалося, що «права чотирьох держав необхідно зберегти і після внутрішнього об'єднання, щоб синхронізувати плин об'єднавчого процесу і будівництво нової європейської системи безпеки. Ми вважаємо, що збереження на перехідний період чотирьохсторонніх прав і відповідальності за присутність у Німеччині військ союзних держав буде здійснювати стабілізуючий вплив на весь процес будівництва німецької єдності» [7, 216].

Подібні виступи зустріли скептичну реакцію британського і американського керівництв. Проявом цього стала заява заступника помічника міністра закордонних справ Великої Британії Дж. Вестона під час чергової зустрічі «1+3» в Бонні про готовність односторонньої західної відмови від 4-сторонніх прав щодо Німеччини. Дж. Вестон зазначив: «Ми публічно висловили готовність обговорювати перехідні умови при триваючій присутності радянських військ на території колишньої НДР, однак це не означало прийняття концепції Е. А. Шеварднадзе щодо загального перехідного періоду... і розширення прав 4 держав» [13, 389]. Однак 22 травня 1990 р. радянським представником О. Бондаренком на зустрічі політичних директорів було зняте питання про збереження прав союзників на перехідний період, і відповідно були зняті з порядку денного запропоновані заходи Дж. Вестона.

Чергова зустріч міністрів закордонних справ у Бонні 22 червня 1990 р. засвідчила останню спробу СРСР утримати об'єднану Німеччину від членства в НАТО. Радянський міністр запропонував перехідний період у 5 років, під час якого обидві частини Німеччини мали залишатися у відповідних військово-політичних союзах.

Дж. Бейкер і Д. Х'юрд виступили проти радянської пропозиції, категорично зазначив-

ши, що об'єднання має означати повну незалежність Німеччини, з правом самостійно визначатися щодо членства в НАТО. Однак у приватних бесідах Е. А. Шеварднадзе підкреслював, що запронований ним курс не був остаточним і міг бути скорегований. Згадаємо, що в липні 1990 р. на XXVIII партійному з'їзді КПРС мали відбутися вибори Генерального секретаря партії. Публічні виступи напередодні з'їзду із вказівкою М. С. Горбачова на зміну радянського курсу в «німецькому питанні» могли негативно позначитися на позиції радянського лідера [12, 352].

На третій зустрічі міністрів закордонних справ, що розпочалася в Парижі 17 липня 1990 р., брав участь і польський міністр закордонних справ К. Скубішевський. Була досягнута домовленість, згідно з якою об'єднана Німеччина мала включати лише території ФРН, НДР та Берлін, існуючі до тих пір кордони мали залишатися незмінними згідно з міжнародним правом [12, 354]. Трансформація альянсу у відповідності до рішень Лондонської зустрічі голів країн-членів НАТО, зустріч М. С. Горбачова та Г. Коля в Архизі сприяли вирішенню питання військово-політичного статусу Німеччини.

Однак у домовленості, що війська НАТО не будуть поширені на території Східної Німеччини, не уточнювалося значення терміну «поширення». До моменту підписання «Договору про остаточне врегулювання у відношенні до Німеччини» 12 вересня 1990 р. залишалася неясність чи означало це, що війська НАТО не зможуть постійно знаходитися в східнонімецьких землях, однак зможуть проводити навчання, чи означало повну заборону проводити будь-які заходи. Подібна невизначеність спровокувала появу останнього найсерйознішого диспуту серед західних союзників, в першу чергу між британськими та німецькими дипломатами напередодні підписання договору в ніч з 11 на 12 вересня 1990 р. Наполегливість британця Дж. Вестона у відстоюванні дозволу проводити маневри в Східній Німеччині до сьогоднішнього дня в історіографії зустрічає оцінку, як останньої спроби британської делегації ускладнити врегулювання «німецького питання» [16, 359–362]. Однак звернувшись до документів

Форін офісу можемо зазначити, що британські дипломати намагалися позбутися невизначеностей у договорі, що могло в майбутньому стати джерелом напруженості та міжнародних конфліктів [13, XXII].

Міністри закордонних справ досягли консенсусу в даній проблемі, вирішивши, що інтерпретування терміну «поширення» буде покладено на уряд об'єднаної Німеччини.

Підписання «Договору про остаточне врегулювання у відношенні до Німеччини» (12 вересня 1990 р.) та «Декларації про призупинення у зв'язку з об'єднанням Німеччини дії чотиристоронніх прав та відповідальності у відношенні до Берліну та Німеччини в цілому» (1 жовтня 1990 р.) завершило міжнародне врегулювання німецького об'єднання, в якому брали участь чотири країни-переможниці в Другій світовій війні. Підтвердження кордонів об'єднаної Німеччини, фіксація її відмови від територіальних претензій, виробництва, володіння і розпорядження зброєю масового знищення, згода на зменшення протягом 3–4 років збройних сил об'єднаної Німеччини до 370 тис. чол., призупинення прав та відповідальності чотирьох великих держав у відношенні до Берліну і в цілому до Німеччини повністю відповідали інтересам США та Великої Британії.

Підсумовуючи, відмітимо що, американські та британські дипломати сприяли розв'язанню проблемних питань, пов'язаних з об'єднанням ФРН та НДР. Досягнення згоди щодо прав чотирьох держав, Берліну, майбутнього військово-політичного статусу Німеччини сприяло формуванню злагодженого курсу США та Великої Британії в процесі переговорів у форматі «2+4», що реалізувався 3 жовтня 1990 р. з появою на мапі світу суверенної об'єднаної Німеччини. Не дивлячись на традиційно прийнятий в історіографії погляд про центральну роль «особистої дипломатії» американської делегації на переговорах, слід відмітити, що ключовий внесок у правове забезпечення та розробку проектів договорів зробила саме британська делегація.

Список використаних джерел

1. Андреев Е. В. Политико-дипломатические аспекты объединения Германии в конце XX века : дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / Андреев Егор Владимирович. — М., 2006. — 237 с.
2. Анисимов А. Г. Международно-политические аспекты германо-германских отношений (70-е – 90-й гг.) : дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / Анисимов Александр Гиреевич. — М., 1993. — 266 с.
3. Гвоздкова О. А. Объединение Германии в 1990 году: проблемы, последствия : дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / Гвоздкова Ольга Александровна. — М., 2003. — 157 с.
4. Грабарчук Г. О. Відносини ФРН-НДР: від визнання до єднання / Грабарчук Григорій Олексійович, Кудряченко Андрій Іванович ; НАН України, Ін-т світової економіки і міжнародних відносин. — К. : Ін-т світової економіки і міжнародних відносин, 1994. — 49, [1] с.
5. Каракуц А. М. Політика великих держав щодо об'єднання Німеччини (1989-1994 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 Всесвітня історія / А. М. Каракуц. — Донецьк, 2011. — 20 с.
6. Кудряченко А. І. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччини (1970–1991 рр.) / А. І. Кудряченко ; НАН України ; Ін-т світової економіки і міжнародних відносин. — К. : Наук. думка, 1996. — 239 с.
7. Кузьмин И. Н. Поражение: Крушение ГДР и объединение Германии / И. Н. Кузьмин ; Дипломат. акад. МИД России. — М. : Науч. кн., 2002. — 339 [1] с.
8. Лакішик Д. М. Німеччина в європейській політиці США кінця 80-х–90-ті роки ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 Всесвітня історія / Д. М. Лакішик. — К., 2002. — 16 с.
9. Павлов Н. В. Объединение, или Рассказ о решении германского вопроса с комментариями и отступлениями / Н. В. Павлов. — М. : ИПО «Полигран», 1992. — 229 с.
10. Рыкун Г. Н. Советский Союз и «германский вопрос»: Этапы и пути решения, проблемы, 1945–1990 гг. : дис. ... канд. ист. наук / Г. Н. Рыкун. — Пятигорск, 2000. — 180 с.
11. Харченко І. І. Об'єднання Німеччини: передумови та етапи процесу (1989-1990 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Харченко Іван Іванович. — Запоріжжя, 2001. — 249 с.
12. American Foreign Policy Current Documents. — Washington : Department of State Publication, 1990. — 890 p.
13. Documents on British Policy Overseas. — L. : Routledge, 1984 — . — Series III, Vol. VII: German Unification, 1989-1990 / Ed. by Patrick Salmon, Keith Hamilton, Stephen Robert Twigge. — 2010. — 522 p.
14. General Treaty on Germany, 23 October 1954 // Uniting Germany Documents and debates, 1944-1993 / Ed. by Konrad H. Jarausch and Volker Gransow. — Oxford: Berghahn Books, 1994. — P. 10–11.
15. Jackisch K. Britain and the German Question : the decision-making process within the British Government on German Unification in 1989/90 : Ph.D. Thesis / Klaus Rainer Jackisch. — L., 1996. — 476 p.
16. Zelikow Ph. Germany unified and Europe transformed : a study in statecraft / Philip Zelikow, Condoleezza Rice. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995. — 493 p.

L. KOVALENKO
Zaporizhzhya

PARTICIPATION OF THE USA AND GREAT BRITAIN IN DIPLOMATIC REGULATION OF GERMANY'S UNIFICATION IN THE FORMAT «2+4»

The author on the basis of declassified archival sources discovers discussions of problem issues by the US and UK diplomats during negotiations «2+4»: the problem of «peaceful settlement» and the necessity to sign a peace treaty with Germany, membership of the united Germany in NATO, deployment of the NATO troops in Eastern Germany. The author emphasizes that the contribution of the US diplomats was the development of the meetings «2+4» agenda (borders, military-political issues, Berlin, rights and obligations of Four powers), «personal diplomacy». The main contribution of the British delegation to the talks «2+4» was legal provision of settlement and development of the drafts of all treaties.

Key words: unification, negotiations «2+4», peace treaty, NATO, borders, State Department, Foreign Office.

Л. В. КОВАЛЕНКО
г. Запорожье

УЧАСТИЕ США И ВЕЛИКОБРИТАНИИ В ДИПЛОМАТИЧЕСКОМ УРЕГУЛИРОВАНИИ ОБЪЕДИНЕНИЯ ГЕРМАНИИ В ФОРМАТЕ ПЕРЕГОВОРОВ «2+4»

Автор на основе рассекреченных архивных источников рассматривает урегулирование внешних аспектов объединения Германии дипломатами США и Великобритании во время переговоров «2+4»: необходимость подписания мирного договора с Германией, членство объединенной Германии в НАТО, возможность размещения на территории Восточной Германии войск НАТО. Автор акцентирует, что вкладом американской стороны была разработка проекта повестки дня встреч «2+4» (границы, военно-политические вопросы, Берлин, права и обязанности 4 государств), «личная дипломатия». Ключевым вкладом британской делегации на переговорах «2+4» было правовое обеспечение урегулирования и разработка проектов договоров.

Ключевые слова: объединение, переговоры «2+4», мирный договор, НАТО, границы, Государственный департамент, Форин офис.

Стаття надійшла до редколегії 11.11.2015

УДК 372.5:341.222(470+571+510)«19»

С. В. ПРОНЬ
м. Миколаїв

СТАНОВЛЕННЯ РОСІЙСЬКО-КИТАЙСЬКОГО КОРДОНУ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНІ ВРЕГУЛЮВАННЯ МІЖ ДВОМА КРАЇНАМИ ПРОТЯГОМ ХІХ-ХХ СТОЛІТЬ

Автор статті, використовуючи різноманітні джерела та спеціальну монографічну літературу, аналізує суперечливі територіально-кордонні питання у російсько / радянсько-китайських зносінах 1858–1978 років.

Ключові слова: територія, кордон, Китай, Росія, СРСР, суперечки, історичний чинник.

Загострення сучасних російсько-українських зносин, в якому, безумовно, домінував суб'єктивний чинник (великодержавні амбіції керівництва Російської Федерації), що призвело до тимчасової окупації території півострова Крим (25,5 тис. км²) [1], підштовхнули автора статті до аналізу історії становлення російсько-китайського кордону, бо

«кримський сценарій» та методи «визволителів» можуть обернутися з часом для російської сторони прямою ланцюговою територіальною реакцією з боку США, Німеччини, Китаю, Норвегії, Фінляндії, Японії...

Враховуючи, що територіальні претензії лише Китайської Народної Республіки до правонаступниці СРСР – Росії становлять (за ро-